

הגדרת המיסטיקה כשלב בהתפתחות הדת (Gershom G. Scholem, Major Trends in Jewish Mysticism, pp. 7-9):

ההנחה שברצוני לקבוע בראש ובראשונה היא שהמיסטיקה מהווה שלב מובחן בהתפתחות הדת, היא מופיעה בתנאים מוגדרים היטב. היא קשורה באופן הדוק במצב מסוים של תודעה דתית; ולהיפך, יש מצבים שאינם מתיישבים אתה, שאינם משאירים מקום להתפתחות המיסטיקה במובן הרגיל של המונח הזה.

בשלב הראשון העולם נתפס כמלא אלים; אדם פוגש אותם על כל צעד ושעל; כדי לחוש בנוכחותם אין צורך בהתבוננות ואכסטיזה. במילים אחרות, אין מקום למיסטיקה, כל עוד הפער (התהום) בין אדם לבין האל לא נקבע ולא הופנם בתודעה. המצב הזה מתקיים כל עוד נמשכת ילדותה של האנושות – העידן המיתי. הכרה מיידית בקשר וביחס בין הדברים, באחדותם המהותית, שקודמת להכרת הדואליות ולמעשה לא יודעת עליה כלום – עולמו האחדותי באמת של האדם המיתי – כל אלה זרים לגמרי לרוחה של המיסטיקה. יחד עם זאת, כפי שיתבהר בהמשך, היבטים מסוימים של התודעה האחדותית הזאת חוזרים ומופיעים הקשר אחר ובצורה אחרת בתודעה המיסטית. בשלב הראשון הזה הטבע הוא זירה לקשר בין האדם לבין האל.

העידן השני שאינו מכיר את המיסטיקה האמיתית היא תקופה יצירתית שבה בוקעת ומתפרצת אל העולם הדת. תפקידה העליון של הדת – להרוס את ההרמוניה החלומית של האדם, הקוסמוס והאל – לבודד את האדם מן המרכיבים האחרים בעידן החלומי של התודעה המיתית והפרימיטיבית. בצורתה הקלאסית, הדת מסמנת את היצירת התהום, הנתפסת כמוחלט, בין האל, ההווה האינסופית והטרנסצנדנטית לבין האדם, היצור הסופי. כבר מסיבה זו בלבד, הופעת הדת הממוסדת, השלב הקלאסי בתולדות הדת, הינה תקופה מרוחקת ביותר מן המיסטיקה ומכל מה שקשור בה.

האדם הופך להיות מודע לדואליות בסיסית, לפער נרחב ששום דבר אינו יכול לחצות אותו מלבד הקול – קול האל המתגלה כמצווה ומחוקק, וקול האדם בתפילתו. דתות הייחוד הגדולות חיות ומתפתחות תוך תודעה מתמדת של דו-קוטביות, של קיום התהום שאי אפשר לגשר עליה. זירת הדת עתה איננו הטבע, אלא העשייה המוסרית והדתית של היחיד ושל הקהילה, היוצרים על-ידי האנטראקציה שלהם את ההיסטוריה בבחינת הבמה שעליה נפרשת דרמת היחסים בין אדם ובין האל.

ורק כאשר הדת מקבלת, בתוך ההיסטוריה, את הביטוי הקלאסי והמעוצב כדרך החיים והאמונה של הקהילה, רק עתה אנו עדים לתופעה ששמה מיסטיקה. את עלייתה אפשר לדמות לתקופה הרומנטית של הדת. המיסטיקה אינה מתכחשת לתהום ואינה מתעלמת ממנה; אדרבא, המודעות לתהום היא נקודת המוצא שלה, אלא שמכאן היא יוצאת לחפש אחרי הסוד הכמוס בה, אחרי השביל הנעלם החוצה אותה. היא מבקשת לאחות את השברים שהופצו על-ידי הקאטאקליזם הדתי, להחזיר את האחדות הישנה שהדת החריבה, אלא שהיא עושה זאת במישור חדש, בו עולמות המיתוס וההתגלות נפגשים בנפשו של האדם. הנפש הופכת אפוא לזירת המיסטיקה ודרכה של הנפש לדרך הריבוי התהומי של הדברים ולחויית הממשות האלוהית, שנתפסת עתה כאחדות קדמונית של כל הדברים – לעיסוקה העיקרי. במידת מה, אפוא, המיסטיקה היא ביטוי לתחיית החשיבה המיתית, אלא שאין להתעלם מן ההבדל בין האחדות שלפני הדואליות, לבין האחדות שיהיה צריך להקים מחדש מול הגל החדש של התודעה הדתית.

מבחינה היסטורית, ההופעה הזאת של המגמות המיסטיות קשורה בגורם נוסף. התודעה הדתית לא באה למימושה הסופי עם הופעת המערכות הקלאסיות של הדת הממסדית. כוחה היצירתי ממשיך לפעום, למרות שהרושם המעצב של דת ההתגלות יכול במשך תקופה ארוכה להיות חזק דיו כדי לכלול במסלולה את כל הרגש הדתי האותנטי. במשך התקופה הזאת ערכיה של המערכת הדתית שומרים על משמעותם המקורית וכוחם מושך את רגשי המאמינים. ברם, כל זה לא מונעים מן הדחפים הדתיים החדשים מלעלות ולסכן את סולם הערכים שנקבע על ידי הדת ההיסטורית. המצב שבו דחפים דתיים חדשים אינם בוקעים את הקליפה של המערכת הדתית הישנה כדי ליצור את המערכת החדשה, אלא נשארים בגבולותיה, גורם להופעת המיסטיקה יותר מכל דבר אחר. אם וכאשר נוצר המצב הזה, הגעגועים לערכים דתיים חדשים, התואמים לחוויה דתית חדשה, מוצאים את ביטויים בפרשנות חדשה של ערכים ישנים, שלעמים קרובות מקנה להם משמעות הרבה יותר עמוקה ואישית, אך יחד עם זאת מחוללת בהם שינוי עמוק ומתרחקת מן הכוונה המקורית. בדרך זו הבריאה, ההתגלות והגאולה, תפיסתנו הדתיות החשובות ביותר מקבלות משמעות חדשה ושונה, המשקפת את המאפיין המהותי של החוויה המיסטית – המגע הישיר בין היחיד לבין האל.